

Andrei ȚURCANU
Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)

ANII '60: CRITICA LITERARĂ ȘI CRITICII FAȚĂ ÎN FAȚĂ CU DOGMATICA OFICIALĂ

Abstract. In the labyrinthine hierarchies of the totalitarian communist pyramid, the literary criticism had the status of civil instance, designed to subject „the literary product” to a social control and to give it the deserved „ideological and artistic” appreciation. In this gearing of ambiguous, ideological and aesthetic tasks, the literary criticism are divided on the one hand, into the officious guards of the totalitarian dogma’s purity in the literary writings, and, on the other hand, into the militants of the aesthetic status specific of the literature. The ’60s brought in the literary criticism too, a revival of the power of resistance to the dogmatic principles. The example of critics as Vasile Coroban, Mihai Cimpoi and Ion Ciocanu is self-evident by the individual way of each one to focus on the value and to repudiate non-values. To the ardent militancy and the scholarly erudition of Vasile Coroban are added the evanescences of appreciation, of style and language of Mihai Cimpoi, and the „health-giving” action of Ion Ciocanu.

Keywords: totalitarian dogma, aesthetic, ideological, artistic value, resistance, allusive style, value’s hierarchy.

Să pornim cu o aserțiune de principiu. Care era statutul criticii literare în cadrul ierarhiilor labirintice ale piramidei totalitare comuniste? În marele front ideologic, literaturii îi era atribuit, simplu spus, doar un rol umil de „slujnică”, de executor al comenzilor Partidului cu o sarcină expresă: să facă din sâmburele rigid și incomestibil al Dogmei ideologice un fruct apetisant, atractiv pentru „masele largi”. O servitoare însă cam libertină (ca toate „artistele”!), mereu suspectată de infidelitate, gata mereu să se abată sau să desfigureze ideile sacrosancte prin înțeleșuri și, mai ales, subînțeleșuri derivate. Or, tocmai aceste înțeleșuri și subînțeleșuri derivate constituiau teritoriul travaliului critic. După armatele de forfecari – redactori, lectori interni și externi, cenșori (inclusiv străjerul cel mai teribil – cenșorul intim al scriitorului) venea criticul literar. Scrierile literare trebuiau să treacă o ultimă probă, ca produse deja devenite un „bun” social cu interacțiunile și efectele, „pozitive” sau „nocive”, pe care le-ar fi putut declanșa într-un for public. Or, într-un for public era nevoie de judecata unei instanțe civile. Acesta părea să fie sensul necorupt admis al criticii literare. Dar în totalitarism cuvintele sunt într-o permanentă agonie, mai exact, într-o întrecere continuă cu antonimul lor care se interpune între sensul primar și realitate ca adevăr de partid. Instanța civilă – critica literară – făcea corp comun cu marele Front Ideologic, căruia, de altfel,

fi aparținea, prin misiunea impusă, și literatura. Ideea de Front este o idee funciarnamente ierarhică și tocmai aici apare diferența dintre locul și rolul literaturii și al criticii literare în sistemul de „valori” și funcții prestabilit. Critica literară și criticul literar au un statut superior pe această scară socială a ierarhiei ideologice. Critica este aceea care concretizează directivele generale, strategice de partid, le acordă un statut nemijlocit, tactic, de „indicații”, de acțiune imediată. Și tot ea deține și sarcinile de control, supraveghează modul cum aceste indicații sunt executate. În termeni militari, specifici pentru limbajul războiului permanent al ideologiei comuniste, dacă literații sunt numai soldații partidului, criticii reprezintă o treaptă ierarhică superioară, sunt plutonierii săi neadormiți și perseverenți, aflați întotdeauna la straja purității ideologice a literaturii.

Aceasta nu înseamnă că în realitatea de fiecare zi „gradele” nu se amestecă și că din ostașii de rând sau dintre plutonieri nu se recrutează „generali” cu un statut cu totul aparte, de nomenclatură infailibilă, sau, invers, că plutonierii nu sunt țistuiți cu brutalitate și ținuți alături de soldați în condiții de paria societății. Firește, în toate respectându-se cu strictețe regulile și cutumele verticalei labirintice totalitare, toate fiind în strânsă legătură cu „valoarea” de soldat credincios, cu disponibilitatea și gradul de subordonare a fiecăruia față de linia diriguitoare a Partidului. Mercenariatul celor înrolați în front nu mai poate azi interesa pe nimeni. Menirea lor fiind una cu totul străină de literatură și de critica literară, ei au lăsat în urmă doar mormane de var. Niciun zid, niciun perete din cei care se vroiau clădiți pentru vecie, ridicați pe argumentul de forță al „concepției sănătoase”, n-a rezistat. Druță, nativul și liricul de la începuturi, nu putea să înțeleagă ce vrea critica de la dânsul, când i se reproșa deficitul de „concepție”. L-a lămurit cineva prin comparația operei literare cu o nucă. Miezul nucii, i-a spus acesta, și este concepția. Explicația e bună, dar cu o rectificare de principiu. Urmând aceeași logică inversată a coruperii conceptelor, vedem că „miezul” (sau concepția) apărată cu atâta tenacitate de cerberii și clopoței criticii oficioase nu era decât un surrogat ideologic, un miez prin definiție incapabil să rodească ori să mai fie și un indiciu al unor scrieri viabile. Pentru oportuniști, grafomani sau simpli veleitari literari „puritatea” concepției ori, mai simplu spus, teza goală oferea un teren larg și fertil. Cu lozinci de-a gata se scrie ușor, la kilogram, precum și făcea unul din campionii mercenariatului literar, Em. Bucov, dar și mulți-mulți alții. Poate prea mulți pentru o literatură ca cea „moldovenească” de mică.

În contrasens, cei care simțeau și gândeau în termenii *originari* ai literaturii și ai teoriei literare și care nu acceptau ochelarii de cal pe care regimul îi vroia bine înfipți pe cerbicea fiecărui cetățean sovietic cu un cât de neînsemnat rol în forul public, nu puteau accepta statutul de Centaur și măcar uneori se lăsau apucați de vertijele anarhice antisistem: „Atunci desfac tot ce-ați voit să fac./ Atunci dezgrop ce trebuie să-ngrop./ Atunci vorbesc ce trebuia să tac,/ Și-n loc de ploaie vă aduc potop” (am citat din aceeași poezie a lui Liviu Damian, „Centaur”, la care am mai făcut referință). De o atitudine consecventă antisistem putea fi vorba doar în două cazuri: când scriitorul,

conștient de datele realității, se resemna la scrisul pentru sertar sau, varianta a doua, când le dădea toate pe una și încerca imposibilul, sfârșind la închisoare, iar, mai târziu, printr-o practică machiavelică de „umanizare” a sancțiunilor punitive, la casa de nebuni. Majoritatea nu-și însă putea asuma asemenea riscuri și atunci intrau în „danț” subterfugiile, prinderea momentului oportun, limbajul esopic, stilul aluziv cu o transparență suficientă ca să prindă la cititorul (încă) nesupus masificării, conștient de valoarea adevărului și prețuindu-i raritatea.

La jegul teoriilor literare oficioase ori la ignoranța crasă a „purtătorilor” acestor teorii, de exemplu, Vasile Coroban răspundea cu trimiteri la surse de teorie și critică literară și citări savante din autori străini, cu teme de studiu „specifice” oferite de literatura universală, în care ușor se întrezărea o țintă concretă autohtonă (satira lui Jonathan Swift sau „Arta poetică” a lui Nicolas Boileau). Cel mai adesea însă folosea tribuna, în special, adunările generale anuale ale Uniunii Scriitorilor, unde se totalizau „realizările” și se sancționau „scăderile”. Cuvintele trebuie luate între ghilimele, deoarece adesea în referatul de bază lucrurile se inversau conform logicii de partid de care am mai vorbit: rebutul artistic fiind prezentat drept performanță literară, iar ceea ce arăta semne de originalitate și talent trecut la „nebulozități” de concepție, imaturitate artistică, tribut unor căutări „formaliste” etc. Partea pitorească a lucrurilor, savurată ca un spectacol literar pantagruelic, începea (iar uneori și sfârșea) cu luarea de cuvânt a lui Vasile Coroban. Aburit deja cu câteva pahare de vin, „moșneagul” începea cu o „sagacitate bătrânească”, ca să mă exprim în termenii lui Nietzsche, a așeza lucrurile la locul lor, mucalit, țărănește, fără înconjur și – ferească sfântul! – fără vreo referință la „operele” ștabilor din prezidiu. Mai mult, el întorcea mereu lucrurile într-un mod swiftian, având o plăcere aproape sadică să-i pună pe acești prețiși Guliveri într-o lumină ridicolă de liliputani mărunți. La una din adunările de la Uniunea Scriitorilor, ca să dau un exemplu, vine cu niște plachete ale debutanților, subțiri și pricăjite, cum „le ședea bine” unor începători. Coroban le scoate dintr-un buzunar, se face a le răsfoi și începe: „În aceste cărțuții este cu mult mai multă literatură decât în zeci de tomuri voluminoase ale literaturii moldovenești”. Or, în prezidiu stătea țepăn întreg Leviathanul unei literaturi de dilogii și trilogii, în proză sau în versuri, în același mod sancționa el și jegul moral al vieții literare. La un congres al scriitorilor, Bucov, cu o glumă lichelistă de slugă bătrână, l-a făcut pe satrapul, veterinar de profesie și cu veleități de mare cunoscător în ale literaturii, Ivan Bodiul, „poet în suflet, un mare poet”. Imediat, Vasile Coroban vine cu o replică. Într-un articol nevinovat despre critica literară, inserează cu o inocență jucată perfect un citat din Ibrăileanu despre „veterinarii” care se amestecă în literatură cu tupeul că aceasta n-ar avea nevoie, pentru o înțelegere adecvată, de o pregătire specială și de disponibilitățile interioare de rigoare. Altul a fost „materialul” lui Mihai Cimpoi, deși, în punctele nevralgice care privesc specificul esteticului, se afla, cu Vasile Coroban, în consonanță deplină. Vasile Coroban era întruchiparea însăși a toreadorului în arenă, înfierbântat mereu (mai mult totuși de plăcerea tauromahiei la care se expunea

decât de vin) și cu toate umorile în clocot, fără niciun respect față de grade și ierarhii. Confratele său mai tânăr a preferat mai degrabă sustragerea din timp, refuzul oricăror confruntări deschise, asumându-și discursul critic emasculat de orice agresivitate, tonalitatea atemporală și perspectiva distanțării estetice față de cacofonia dogmaticii oficiale în niște sfere eterate ale percepției și gândirii. Evanescențele de apreciere, de stil, de limbaj, filosofia subțire cu trimeri la existențialiștii Kierkegaard și Heidegger, citiți din cărțile (bune de altfel) unor interpreți sovietici la rubrica „critica marxistă a curentelor de filosofie burgheză occidentală contemporană”, aduceau în atmosfera îmbâcsită de dogmatism sovietic, primitivism autohton și ignoranță funciară (toate acestea trădându-se printr-un limbaj de lemn indigerabil și o rectitudine plată de expresie, fără nicio rezonanță cu simțul estetic și chiar cu literatura în genere) o atmosferă de destindere, o senzație puternică de aerisire și chiar de înnobilare a peisajului literar „moldovenesc”. Până la un punct, acest „asalt estetizant” a avut un efect reconfortant, benefic, deschizând ecluzele pentru o reabilitare a esteticului în literatură (atât cât se putea în limitele impuse de ideologie), dar, mai ales, pentru descătușarea și urbanizarea limbajului critic autohton. Mai puțin fericite au fost consecințele sustragerii din arenă. De acolo de sus, din „excelsior-ul” în care se situase criticul față de procesul literar, sau, cu o vorbă a filosofului citat mai sus, din lumea „de ipoteze englezești construite în vid, în azur”, toate au început după un timp a semăna cu o fericită Arcadie. O Arcadie ambalată, cu prețiozitate, în crisalida stilului criptic-imaginativ specific lui Mihai Cimpoi. Până la urmă, *evanescenta eseistico-poetică* a demonstrat și în critică o efectivă putere de *supraviețuire* literară. Mai mult, în cadrul obișnuit al „betonului” terorizant, ea s-a acomodat de minune într-o coabitare tacită cu acesta. Pe lângă grajdurile lui Augias al Dogmaticii oficiale, ea făcea figura distinctă a unui odorant inofensiv, acceptabil, poate chiar necesar pentru salvarea unor aparențe. Era un parfum cu dichis, dorit se pare – ca dulce ofrandă „la masa lor” îmbelșugată, la care s-a nimerit și Cioclea o dată, după care a „vomat” o poezie feroce – și de unii din ștabii cu un anumit talent, miruiți darnic de criticul nostru cu busuiocul esteticului nobiliar. Ca putere de rezistență însă, echivocul evazionist impune o mare-mare doză de melancolie, inconsistența sa solară și festivă făcând corp comun cu același, unic, material, pe care îl regăsim cu îmbelșugare în toate genurile literare din lunga perioadă de stagnare a comunismului sovietic de după 1970. E și acesta un paradox al acestui totalitarism în crepuscul. „Cruzimile spiritului de geometrie”, remarcat de Andrei Pleșu în „Toleranța și intolerabilul” are nevoie, ca legitimare sau ca o autoconsolare că toate merg bine, de narcoticul tandreței al unui dichisit *l'esprit de finesse*.

Ion Ciocanu mi-a fost profesor la Universitate, iar Gheorghe Mazilu – conducător de grupă. N-aș putea spune că vreunul din ei a avut asupra mea acțiune formatoare. Ghidul meu universitar (și nu numai!) a fost un instinct interior de „fiară” nobilă crescută până la 14 ani în pădure, un aristocratism al spiritului refuzând categoric morga raționantă, o predispoziție nativă față de speculațiile gândirii care erupe direct din cele

mai teribile străfunduri ale simțurilor dezlănțuite. În această privință, Gheorghe Mazilu, care improviza mereu, la catedră sau oriunde s-ar fi aflat, a avut asupra mea totuși, prin perorațiile sale „socratice”, dar și prin nihilismul lui funciar față de literatura curentă, o anumită forță de iradiere ori, mai curând, de trezire și impulsioneare a instinctelor mele native pentru lecturi fundamentale. Ion Ciocanu chiar că n-a avut cu ce să mă fascineze. Luasem deja un zbor razant de lecturi și de formare spirituală prea sus față de nivelul prelegerilor sale destinate cititorului mediocru care dormita (și mai picură până azi, din păcate) în studentul de rând al universităților noastre. Pe când eu, de exemplu, citeam și conspectam deja din scrierile filosofice ale lui Lucian Blaga, îmbătat pur și simplu de profunzimea amănunțite ce mi se deschideau înainte, la lecțiile de teorie literară dl profesor Ciocanu ne bombardă cu Belinski și Dobroliubov. Îi citisem și pe aceștia, dar publicistica lor pedestră și stufoasă nu mă încântase defel. Ceva parcă m-a surprins la Pisarev, o gândire mai elevată mi s-a părut, și, mai cu seamă, mi-a plăcut Herzen prin acidul din pamfletele sale îndreptate împotriva autocrației țariste. Aici chiar că aveam o consonanță de sentimente, în acest sens, pot să afirm categoric că (poate spre binele meu) sunt un autodidact absolut. Aula universitară nu m-a atras deloc. Biblioteca a fost ocna benevolă a studenției mele. Așa că Ion Ciocanu are dreptate să remarce într-o carte că la prelegerile Domniei Sale nu am fost studentul cel mai activ. Nu am fost. Cum poate fi activ un absent? Deși șefa grupei îmi nota lipsa de la lecții numai în cazul unor apeluri inopinate, eram mereu studentul cu cel mai mare număr de absențe, motiv serios pentru a se pune periodic la decanat problema exmatriculării mele din universitate. Numai notele maxime de la examene mă salvau de fiecare dată.

Rolul „salubrizant” al lui Ion Ciocanu în critica basarabeană l-am înțeles mai târziu, precum mai târziu am înțeles și inconsistența gesticii lui Gheorghe Mazilu, reducerea de către adulatul (de mulți studenți) profesor a speculației intelectuale la un statut superficial de gratuități sclipitoare, la o atitudine de frondă și bravadă ieftină, fără nevoia de aprofundare și de lecturi sistematice. De fapt, așa zice că rolul lui Ion Ciocanu e mai degrabă unul „minor”, socialmente necesar fără doar și poate într-un regim totalitar, de alfabetizare sau, în terminologia regimului, de „likbez” (în traducere – lichidarea analfabetismului), de îndrumare a cititorului de rând în descifrarea *abc*-ului literar: specificul esteticului, ierarhia valorică de autori și de creații și, îndeosebi, oferirea unor chei pentru dezvoltarea sensurilor subversive, ascunse în subtextul operelor artistice. Toate acestea, să recunoaștem, nu sunt „materii durabile”. Prea mult aflându-se „sub vremi”, sub imperiul necesarului imediat, ele sunt perisabile, lăsând însă să rezoneze în timp ecoul lor de „lămurire” a cititorului de rând în probleme și aspecte literare stringente și, haideți să adăugăm, în „principii și valori” (aici sintagma este tocmai la locul ei potrivit!) artistice de primă necesitate. Lângă „cozonacii” vanilați ai lui Cimpoi era nevoie și de mălaiul crăpat al lui Ion Ciocanu, mai puțin arătos poate, dar în vremuri de foame ținând bine de saț.